

КОНФУЦІАНСЬКІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ТА СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Засновником конфуціанського релігійно-філософського вчення був китайський філософ Конфуцій (Кун-цзи, 551 – 479 до н. е.). Йому довелось жити в добу, коли країна перебувала в стані гострої соціальної кризи. Руйнувалися патріархально-родові устої. На зміну їм приходила централізована влада, яка спиралася на адміністративно-бюрократичний апарат, що складався із незначного службового чиновництва. Руйнація устоїв сімейно-кланового устрою, міжособні чвари, продажність і зажерливість чиновників, бідкування простого народу викликали різку критику з боку прихильників стародавніх традицій суспільного ладу, які замислювались над тим, як вивести країну з цієї кризи. Активну діяльність у цьому напрямкові вів і Конфуцій. Вихід з кризи він бачив у наслідуванні життєвого й державницького досвіду стародавніх мудрих правителів, за яких чиновники були безкорисливими й відданими державним справам, а народ жив щасливо. Ця ідея Конфуція через кілька століть після його смерті стала основним імпульсом суспільного життя Китаю.

Центральне місце у вченні Конфуція посідають питання етики, моралі та моральності, а також принципи управління державою. В ньому представлено систему морально-етичних принципів та норм поведінки людини; обґрунтовуються такі моральні принципи, як шанобливе ставлення до предків (особливо до батьків), гуманність, чесність, відкритість, справедливість, скромність, почуття міри тощо, отже, все те, що пов'язано з мораллю людини, її внутрішнім світом і його вдосконаленням.

Етико-політичну систему Конфуція дослідники характеризують як теорію управління, основу якої становить гуманність

виконавця, який знає закони, розуміє їх і поводить себе доброчесно, впроваджуючи їх. Він вважав, що коли народом керують за допомогою покарань, народ, намагаючись уникати їх, не відчуватиме сорому. Коли ж управляти народом за допомогою добродетелі і вносити в народ порядок за допомогою правдивої поведінки, народ зазнає сорому і виправиться. За Конфуцієм, той, хто править за допомогою добродетелі, подібний до Полярної зірки, яка займає своє місце, а всі інші зірки оточують її. Головна ж причина того, чому управління на основі добродетелі має таку силу, може бути висловлене лише одним поняттям — «гуманність». Стимування себе і виконання загальноприйнятих правил поведінки становить головний сенс цього поняття. На думку Конфуція, людина, яка не володіє гуманністю, не здатна правильно ставитися до «правил поведінки».

Жень (гуманність) (仁) за Конфуцієм — це всі найкращі моральні цінності та норми поведінки людини. Носієм таких моральних цінностей, що об'єднуються поняттям *жень*, міг бути не будь-хто, а лише шляхетна людина. Проте цього ще було недостатньо. Істинно шляхетна людина повинна володіти ще й *вень* (культурою) (文), тобто тим, що людина отримує в процесі навчання, до чого слід також віднести й оволодіння духовною культурою суспільства як духовною культурою предків. Відтак, вклавши в термін *вень* поняття «духовна культура суспільства», Конфуцій одночасно зберіг його початковий сакральний зміст.

Одним з основних критеріїв, що вирізняє шляхетну людину *цзюньцзи* (君子) є принцип *хе* (和), яким передається ідея «гармонії та взаєморозуміння». Шляхетна людина, яка засвоїла принцип *хе*, діє, виходячи з визнання за протилежною стороною права на особисту думку. Однією з найважливіших моральних цінностей шляхетної людини є *де* (德), якою вона досягає завдяки цілеспрямованому й наполегливому навчанню та самовдосконаленню. *Де* — внутрішній стан етично досконалої особистості, за своїм змістом близький до вищезгаданого стану *жень* (仁).

Конфуцій звертає увагу на те, що людина повинна постійно самовдосконалюватися через духовне очищення. Не кожний, хто стане на цей шлях, буде шляхетною людиною, але може, переборовши своєкорисливість, набути інших високих моральних якостей. Адже ідеальне суспільство має будуватись саме на моральних цінностях. Основою поведінки людини в суспільстві є гуманність *жень*. Лише той, хто досягнув внутрішньої досконалості, поводитиметься належним чином: буде тур-

буватись про старших, дотримуючись принципу шанобливого ставлення до батьків сяо (孝); виконувати прийняті в державі звичаї; управляти за принципом лі (理); набувати знань за принципом чжи (知), передусім знань з історії, взірцевих дій стародавніх правителів.

Турбота про старших, людей похилого віку, передусім батьків, проходить червоною стрічкою через усі судження Конфуція про гармонічне суспільство. Він розробляє та пропагує принцип сяо (孝), що має встановлювати норми поведінки людей, намагаючись посилити етико-моральну значимість принципів синівської шани та любові до старших братів.

Усі критерії моральності, що були розроблені Конфуцієм, органічно об'єднались ним у спільний поведінковий блок, що виражений принципом лі (理 — «упорядкування довкілля (王) через дотримання законів природи (里)») Кожний член суспільства повинен з народження і до самої смерті у повсякденному житті керуватись правилами лі. Іншою моральною категорією, міцно пов'язаною з лі, є поняття — «справедливість», «обов'язок» і (義 — «упорядкування довкілля й самовдосконалення (羊) через осягнення суті власного (природного) «я» [義]).

«Що називається обов'язком людини»? — питав Конфуцій. — «Батько має виявляти батьківські почуття, а син — шану, старший брат — доброту, а молодший — дружелюбність, чоловік — справедливість, а дружина — слухняність, старші — милосердя, молодші — покору, правитель — людинолюбство, а піддані — відданість. Ці десять якостей і є обов'язком людини» [4].

Зміст Правил лі досить об'ємний: до них належать гуманність, і, передусім, синівська шана до батьків і предків; повага до старших та підпорядкування їм; постійне прагнення до внутрішнього самовдосконалення, ввічливість, чесність, відкритість тощо. Ідея Правил була тісно пов'язана з концепцією цзюньцзи (君子), бо саме шляхетна людина є ідеальним прикладом втілення всіх Правил. Розуміючи, що знання (知 — «цілеспрямоване (大) слово (口)») є невід'ємним атрибутом здорового суспільства та особистості як такої, Конфуцій приділяв спеціальну увагу знанням і вважав їх однією з основних категорій гуманності.

Отже, однією з головних категорій конфуціянства є жень. Це слово в китайській мові записується ідеограмою 仁, яка графічно складається з двох частин: 亻 — «людина», 二 — «два», «небо і земля», «життєвий простір», «даоські категорії інь (Земля) — ян (Небо)». Всі наведені значення, мотивовані ідеями,

що їх передають графічні елементи ідеограми 1: 1. «Двоє (一) людей (一) органічно пов'язані (як Небо і Земля; як *інь* та *ян*, як такі, що в одному життєвому просторі тощо)»; 2. «Людина (一), що йде шляхом Неба (二)»; 3. «Людина, що йде шляхом *гао*»; 4. «Людина, яка володіє всіма чеснотами, що проповідуються конфуціянством, даосизмом, буддизмом». А все разом складовими загальної ідеї ідеограми 1: «Гуманна людина».

Отже, *жень* можна інтерпретувати як зміст суспільних відносин, що здійснюються з позицій гуманності. Стосунки між членами суспільства можна представити як такі, що актуалізуються в двох сферах — етичній та політичній. Для теми гуманності вихідним та визначальним є етичний аспект. Конфуцій вважав, що гуманність є внутрішньою потенцією кожної людини, що вона таїться всередині людини («Лунь юй», XII, 1), тому треба вміти її виявляти. На думку Конфуція, ця операція є посильною для більшості людей. Подолання самого себе, досягнення повного внутрішнього спокою — це і є ті необхідні передумови, які роблять людину здатною на «обширну любов» до подібних собі. «Гуманна людина, — каже Конфуцій, — бажаючи власного становлення, сприяє становленню інших, бажаючи власної успішності, сприяє успішності інших» («Лунь юй», VI, 30). І лише досягнувши такого ступеня внутрішнього вдосконалення, на думку Конфуція, людина отримує здатність поводитись у суспільстві належним чином. В цьому разі і норми поведінки, і музика — найважливіші форми прояву соціальної активності — набувають для неї істинного значення, тоді як для людини, позбавленої гуманності, вони є лише формальністю. Людина, не володіючи гуманністю, не є поганою чи злою, але це людина, яка не регулюється етикетом і музикою та перебуває поза суспільством.

Гуманність означає відповідність правилам, що регулюють поведінку. З того моменту, як людина переборє себе та буде автоматично дотримуватися правил, вона сама буде гуманною і суспільство сприйматиметься як гуманне. Гуманність визначається як уважне, великодушне ставлення до людей, побудоване на принципах взаємності. Але водночас гуманність важко виразити словами, і це чітко окреслено в «Лунь юй». Конфуцій вирізняє два види гуманності — активна, здійсненна та пасивна, та, що тільки сприймається.

Відтак в «Лунь юй» поняття «гуманність» вживане в трьох значеннях:

- здатність оцінити та вважати найважливішою деяку властивість, що відповідає певній назві (імені). Це пасивна гуманність.

- здібність та покликання керувати людьми — це активна гуманність правителя;
- деякий стан відчуженості, що ставить людину, яка його досягла, над іншими людьми або окремо від них. Це активна гуманність.

Усі визначені категорії належать до єдиного блоку понять, які пронизані жень і спрямовані на підтримку морального суспільства. Вони становлять моральний каркас головних складових суспільної свідомості.

У цьому сенсі західна цивілізація, у порівнянні з китайською та японською, була і залишається «нелюдською» (тобто не орієнтованою на людину), чим ставиться під сумнів система західних цінностей. Особистість західного типу формується як атомізована одиниця, яка за певних обставин мусить перейматися своїми вузькими споживацькими інтересами. Західні ідеологічні настанови спрямовують людину лише на отримання задоволень, і заради цього через потужну пропагандистську машину формують безліч штучних потреб.

Отже, одну з основних відмінностей конфуціянської культури від демократичної культури Заходу можна пов'язати насамперед зі статусом особистості, що проявляється, з одного боку, у визнанні колективного начала (сім'ї), а з іншого — в індивідуалізмові, на якому ґрунтується західний ідеал.

Західна людина в реалізації своїх прагнень зорієнтована переважно на себе. На переконання ж Конфуція, «шляхетна людина думає про добродієність, а низька — про корисливість». Там же, де за будь-яку ціну здобувається власна вигода, — втрачається сенс життя, оскільки людські стосунки перетворюються у «війну всіх проти всіх». Це не що інше, як демонстрація гегелівської «дурної нескінченності», безупинний біг по колу, де відсутні чіткі соціально значущі орієнтири, а людські ідеали зводяться до рівня шлунково-кишкового тракту та плотських утіх.

Нещастя для нашої держави полягає у тому, що на початку перетворень за справу взялися доморощені «реформатори», які засвоїли певну кількість економічних понять, породжених в інших умовах і розрахованих на іншого споживача. Наша «еліта» не обтяжена розумінням економічних умов, що склалися в країні, до того ж у неї відсутнє відчуття опори на національний ґрунт. Саме тому вона керується у своїй діяльності кимсь мополітичним підходом до національних (українських) проблем. Проживання в Україні для них співмірне з місцем роботи, або точніше — «робочим місцем», яке, у разі зміни кон'юнктури, легко буде змінене.

Психологія споживання, отримання лише задовольень, орієнтування виключно на сьогоднішній день, відчуженість від своєї держави на користь іншої лише тому, що там краще (вимір іде переважно за критерієм отримання послуг та товарів), — і є характерними ознаками переважної більшості представників цієї категорії людей. Через їхню споживацьку діяльність Україна переходить у положення держав «третього світу». Відомо, що у такому разі країна приречена бути полем для експансії чужих економічних систем, що не відповідають національним умовам життя, світоглядним принципам, особливостям суспільної свідомості, психології, менталітету тощо нашого суспільства.

В системі ж споконвічних китайських цінностей пріоритет віддається обов'язку та доброчесності, а не вигоді та користі. Цю упевненість і віру у всевітнє призначення Піднебесної китайський народ зберігає впродовж тривалого історичного періоду. Тому приклад конфуціянської морально-етичної системи світосприйняття, дбайливе ставлення до своєї духовної культури може слугувати прикладом та моральною опорою для тих, хто прагне гідного майбутнього.

Література

1. Давньокитайська філософія. Зібрання текстів у 2 т. — Т. 2. — М., 1973.
2. *Карпатьянц А.* Канони в первонаочальной китайской традиции // Матеріали науч. конф. «Общество и государство в Китае». — М., 1975.
3. Конфуцианское «Четверокнижие» («Сы шу») / Пер. с кит. и коммент. А. Кобзева, А. Лукьянова. — М.: Вост. лит., 2004.
4. Конфуцианство в Китае: проблемы теории и практики / Под ред. Делюсина А. — М.: Наука, 1982.
5. *Криштанович Л.* Феномен китайской цивилизации // Белорусская нива. — 01.10.2002.
6. *Мартинов А.* Конфуцианская утопия в древности и средневековье. Этика и ритуал в традиционном Китае. — М., 1988.
7. *Переломов Л.* Конфуций: «Лунь юй». — М.: Вост. лит., 1998.
8. Роль конфуціянського вчення у проходженні реформ в Китаї // <http://www.vesna.org.ua/txt/sxid/polif2003/55.html>